

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1889. május.

(Scherer Ede. Carrau Lajos)

Szerkesztő Ur!

Mostani levelem hasonló ha nem is éppen egy gyászbeszédhez, de egy gyásztudósításhoz. Akár hibája legyen ez, akár előnye, nem határoz. Az életben kényszerítve vagyunk alávetni magunkat azoknak az eseményeknek, melyek nem tőlünk függnék. S a halál szükségképen egyike azoknak a tényeknek, melyek le kell hogy kössék figyelmünket. Az oly ürességeket hagy, melyek előtt azt kell kérdeznünk, hogy hogyan lehet azokat betölteni. Ilyen nagy ürt hagyott hátra az irodalomban, a bölcselőben, az irodalmi és bölcselmi kritikában Scherer Ede halála. Ez a minden tekintetben rendkívüli s általánosan ismert gondolkozó oly nagy szerepet játszott és oly nagy befolyást gyakorolt a francia protestántismusra, hogy hálátlanság és igaztalanság lenne róla néhány sorban meg nem emlékezni és munkásságáról nem beszélni.

Scherer Ede született Párisban s fia volt egy svájci származású bankárnak. Eleinte a klasszikusokat tanulmányozta, aztán két évre Angliába ment. Visszatérve Franciaországba, főleg jogi tanulmányokra adta magát. Végül Strasburgba menve teológiát tanult s „Prolégomènes à la dogmatique de l'Eglise réformée” című művével tudori címet nyert. E nevezetes munka egy világos észjárású theologust árult el, de nem lehetett kivenni, hogy szerzője hol fog egykor a teológiában és a filozófiában megállapodni. Itt még teljesen orthodox álláspontot foglal el. S orthodox felfogás nyilvánul két következő munkájában is: a „Prolégomènes”-ben, melyet azután két évvel közölt és az „Esquisse d'une théorie de l'Eglise chrétienne”-ben. Scherer ekkor a bibliamagyarázat tanára volt Genfben, az Oratoire teológiai intézetben. Ez intézet az államtól egészen független és semmi közössége sincs az ugynevezett nemzeti theol. facultással. Öt évig volt itt tanár és valóban rendkívüli sikert ért el. Előadásait sokan hallgatták és lelkesültek azokon. Az orthodoxoknak nagy volt a reményük iskolájuk jövője iránt, midőn e kitűnő tanár oly nagy számban vonzotta oda a hallgatóságot. Egy orthodox lap így irt akkor az ő nagy

reményeikről: „Ez erős gondolkozásu, nagy tudományu ifju theologusban egyszerre a jelenkori francia egyháznak tudóságát és az evangéliumi igazság jól felfegyverzett harczosát, a milyent mi ohajtottunk, kell hogy üdvözljük.“ S ő csakugyan doctora lett a jelenkori francia egyháznak, de nem csupán az orthodoxok vágya szerint, mint hátrább látni fogjuk.

Scherernek tehát első munkái orthodox szelleműek és pedig tulzóan orthodoxok. Az Angliában akkor keletkezett vallásos mozgalom, mely az „ujraébredés“ (revival) név alatt ismeretes, nagy hatást gyakorolt Schererre és őt tulságosan szigoru calvinistává tette. S mint genfi tanár négy évig a legszélsőbb orthodox eszmék mellett harczolt. Megáldva munkaerővel, nagy tevékenységet fejtett ki. Előadásai és theologiai közleményei mellett csaknem egyedül szerkesztette „La Reformation au XIX-e Siècle“ czimű lapot, melyben egyházi kérdéseket vitatott nagy élénkséggel. De ekkor már megkezdődött benne a lelki foradalom. Egy lassu, de folytonos és biztos átalakulás ment végbe az ő forrongó szellemében, független lelkiismeretében, mely messze távol vitte őt kiindulási pontjától. És ez a belső változás nyilvánulni kezdett külsőleg is. S tanítványai észrevették ezt. Theologiai előadásai lassanként mindinkább átalakultak. Hallgatói kezdtek elégedetlenkedni az irányváltoztatáson. S végre egyenesen kérdést is intéztek hozzá hitálláspontja iránt. S ő nem késett világos és határozott feleletet adni. Két hosszú levélben fejtette ki hitálláspontját, melyek rendkívüli hatást keltettek s egy külön füzetben adattak közre e czim alatt: „La critique et la foi.“ S egyidejüleg beadta a tanárságról való lemondását. Leveleiben megmagyarázza azt a lényeges változást, mely az ő nézeteiben a biblia ihletését és a bűnről stb. való eszméket illetőleg végbement. Ez az 1850-ik év kezdetén történt. S ugyanabban az évben alapította Colanival Strassburgban a „Revue de theologie et de philosophie chrétienne“ folyóiratot, melynek hatása kiszámíthatatlan volt Franciaországban a theologiai tanulmányokra, vagy jobban mondva a theológiát egészen átalakította. Hogy a szabadelvű protestantismus hatalommá lett, azt nagy részben kétségtelenül Scherernek és Colaninak lehet köszönni. S hogy az orthodoxia is a régi hagyományos utról letért s vizsgáladni kezdett, és a bibliai könyvek ihletésről és hitelességéről való nézetein módosított, az azoknak az új eszméknek a befolyása alatt történt, melyek a strassburgi Szemléből áradtak szét.

1850-től 1860-ig Scherer több theologiai és philosophiai tanulmányt közölt a különböző folyóiratokban, melyeknek nagyobb részét külön kötetben is kiadta ez érdekes czim alatt: „Melanges de Critique religieuse.“ E kötethez írt rövid előszóban megragadóan festi azt a benső harczot, melynek eredménye az ő irányváltoztatása lett. „Az érzelem és a styl különfelesége, mely cikkekemben található, egy forrongó értelmi életnek az emlékiratai; és e körülmény ugy hiszem érdeket kölcsönöz azoknak, mit az olvasó talán e lapokat olvasva érezni is fog.“ Bizonyára csakis érdeklődést lehet

érezni e rengeteg tudománnyal, e szigorú és kérlelhetlen logikával szemben, mely megrázza a multat és megrázkodtatja egész alapjáig. Mennyire felfogja az ember az ő értelmi vívodásait, e metsző kritikával irt lapokat olvasva! Szorongva követi őt lépésről lépésre a kétség és a tagadás útján, a legnagyobb reménytelenségig, a teljes kétségig, a pessimuszig. Hátrább meg fogom mutatni, hogy a „reménytelenség és pessimismus“ szavak, melyeket használtam, éppen nem tulságosak, mert Scherer egészen addig ment.

Hogy az átalakulás korán kezdődött az ő szellemében, ezt eléggé mutatja az is, hogy mindjárt jelzett két levelének közlése s tanári székének elhagyása után, 1851-ben „La crise de la foi“ tanulmányát e szavakkal végzi: „Minél inkább szellemben és igazságban való imádással lesz a cultus, az ember annál inkább belátja, hogy az üdv az orthodoxián, valamint az egyházon is kívül van, mert az evangelium valami más nagobbszerű dolog, mint egyház és hitformula.“ A következő tanulmányaival, melyeket az ihletésről, a vétokról s főleg pedig azzal, melyet a catholicismusról és protestantismusról irt, melyben egyiket úgy mint a másikat lerontja, már a kereszténység határaihoz érkezik. Csak még egy kevéssel menjen tovább dialecticájával és kritikájával, a keresztény eszme határaiból kilépik. S Scherer talán nem is egyszer lépte túl e határokat. És hogyha ezt neki szemére vetették, nézetem szerint is nem joztalanul.

Lassanként felhagyott a szorosán vett theologiai tanulmányokkal és egyházi kérdésekkel. 1860-ban Versaillesbe tette át lakását és ott élt haláláig. Itt egy új korszaka kezdődik az ő értelmi tevékenységének. Nem szakít azonnal korábbi tanulmányaival, s mielőtt egészen az irodalmi tanulmányoknak szentelné munkásságát, bölcselmi kérdéseket tárgyal a „Revue des Deux Mondes“-ban. Itt jelentek meg egyéb munkái között kitünő tanulmányai a Hegel bölcselméről. Ez időben alapított a Temps című lap és Scherer annak egyik rendes szerkesztője lett. Sokat foglalkozott a politikával s főleg a belügyivel. Erről azonban nem szólok. Scherer harmincz év alatt irodalmi, történelmi és bölcselmi tanulmányokat irt a lap számára, s főleg irodalmiakat. E tanulmányok külön kötetben is kiadattak s néhány nappal azután, hogy meghalt, új kiadást értek. Egyik levelemben említettem, hogy St. Beuve halála után az irodalmi kritikában a vezérszerep a Scherer kezébe jutott. Sokan még többre becsülik őt St. Beuve-nél. A két kritikusknak vannak közös vonásai, milyen teszem az, hogy mindkettő az embert keresi a művekben. De modoruk sokban különbözött. St. Beuve kerülőges volt, stylusa hizelgő, hajlékony és kényeztető. Scherer nem ismerte e hadifogást, ő egyenesen neki ment az akadályoknak, szembe támadott és győzelmesen harczolt. És mennyire fel volt ő fegyverkezve az irodalmi harcra! Győzte az utolsó pillanatig. Mély tanulmánnyal csaknem általános miveltséget egyesített.

Shakespeare, Goethe és Dante nyelve csaknem oly ismeretes volt előtte, mint saját anyanyelve. És a mily kitünően ismerte a francia nyelvet, éppen oly bámulatosan írta is. Mennyire boszan-

kodott a régi szavakon és kifejezéseken, melyeket némely hirlapírók divatba akartak hozni. „A francia nyelv elrontásáról“ irt kitünő cikkkét e szavakkal végezi: „Mindez visszás, mindez botránnyos, mindez azt kívánná, hogy a francia akadémiának legyen teljes joga itélni ama gonosztevők felett, kik merényletet követnek el eme mindenek között szent dolog, az anyanyelv ellen.“ Scherer általában mindig távol tartotta magát a személyes vitáktól, melyek pedig nem ritkák az írói s főleg pedig az irodalmi kritikai pályán.

1871. jul. 2-án képviselővé és 1875. dec. 15-én örökös szenatorrá választott. Mindkét minőségben pártonkivüli állást foglalt el. Mérsékelt liberalis politikát követett, de nem lehet elhatározni, hogy vajjon ő köztársasági vagy monarchista volt-e. Én azonban úgy hiszem, hogy egész bizonyossággal lehet állítani, hogy ő nem volt barátja az egyenlőségi eszméknek, melyekben sohasem szünt meg az értelmi színvonalnak lealacsonyítását látni.

Mielőtt befejezném Schererről való ismertetésemet, hogy teljes rajzát adjam az ő szellemében végbement forradalomnak, szólnom kell még fennebb említett skepticismusról és reménytelenségéről. Nem nehéz dolog a kilencz kötetből (*Etudes sur la litterature contemporaine*) idevonatkozó helyeket idézni. De úgy hiszem, hogy a mit idézek leginkább kifejezi az ő lényét és gondolkozását, mint utóbbi műveiben nyilvánult. És ez az, mit Renan „*Les dialogues philosophiques*“ művéről irt. Renan általában skepticismussal vádolják. Scherer nagyon is hívőnek találja s mindenek felett nagy idealistának, midőn az emberiség jövőjéről s végtelen haladásáról beszél, a melyekben Scherernek nincs hite. De halljuk őt magát: „Valami különös érdekesség van ez erősítéstől lángoló szellemben (Renanban), mely nem tud itéletével megállani, annyira irtózik a nem tudástól. . . Azt hirtelték róla, hogy scepticus; de ki beszél több erősítéssel a végesről és a végtelenről, az időről és örökkévalóságról, mint ő? Azt hiszitek, hogy ő megszűnik erősítőleg beszélni, ha a föld sorsáról van a szó? Azt feleli, hogy a világok és a százévek az egyetemes lelkiismeret kifejlődésére vannak. Legkevésbé sem kételkedik abban, hogy más csillagoknak is vannak lakói; s még itt se áll meg; az ideálnak valósulni kell és sem a tér, sem az idő nem hiányozhatnak erre nézve. . . Nem látom a végtelen haladás álmának alapját, melyet ő gyanít a földön, annyira, hogyha e föld nem volna akkor más csillag vagy épp a világegyetem összesége számára véli azt lenni. A tapasztalati következtetés éppen ellenkezőleg beszél. A társadalmak mozgalma nivellirozásra irányul, hol minden nagyság el fog tűnni az egyenlőtlenségekkel együtt és a hol minden érdek harc czal fog végződni. Már régóta meg vagyok ütözve bizonyos társadalmi ellenmondásokon, melyek azt mutatják, hogy az emberiség nem megy előre a haladás útján, s nem engedelmeskedik jobb ösztöneinek. Keressük az egyenlőséget, azaz a részeséget minden világosságban és minden jóllétben; erényt csinálunk ebből és nem vesszük észre, hogy az általános színvonal emelésével az egyéni nagyság megrontására dolgozunk, és nem lehet tudni, hogy az emberiség

e miatt nem többet veszít-e egészben, mint a mennyit nyer. Mi igen nagy gondot fordítunk arra, hogy a nyomorult gyermekek megtartásának s az elyengültek és betegesek élete meghosszabbíttassék. S nekünk tényleg sikerült az emberi élet megtartásának eszközeit emelni; de nem vesszük észre, hogy mi a jövő nemzedékek egészsége, szépsége és ereje ellen cselekszünk, hogy mi mindezek által a gondosságok által maga ellen a faj ellen követünk el sértést. . . . Renan optimismussa nem győzött meg engem. Az emberiség jövője a tapasztalatból ítélve Chinához hasonló állapot lehet, vagy még inkább a méhkaséhoz vagy a hangyabolyéhoz, szabályosság, egyformaság, közönséges jóllét; az élet kevésbé az, mi az élet érdeme: *propter vitam vitae perdere causas*. De nem folytatom tovább, még pessimismussal vádolhatnának. . . .“

Ez idézet talán kissé hosszú, de kifejezi Scherer gondolkozását, azt az elijesztő pessimismust, melybe, hogy belésett, ő maga is érezte, s a melyből nem is jött ki, sőt inkább belésüllyedt. „Amiel Journal“-jához nem is oly rég irt előszavát e szavakkal fejezi be: „A valódi bölcelem sohasem abból állott, hogy minden kérdést vizsgáljon, hanem ellenkezőleg abból, hogy a kérdéseket gyakran kikerülje. Mi elmegyünk a mélység mellett, s kerüljük a beleszédülést.“ S avagy ez utóbbi bizonyíték, mely a mind öntudatosabbá és emelkedettebbé váló élet előhaladása eszményét megtagadja, nem kívül esik-e a keresztény felfogáson? Szomorú dolog azt látni, hogy egy ily szép értelem kétségben tetszeleg. Mi nem kívánunk Scherer művéből egyebet megtartani, csak azt a nagyszerű emléket, melyet ő Colanival a „Revue de Strassburg“ által a theologiai tanulmányokban hagyott hátra és azokat a nagy szolgálatokat, melyeket ő a francia protestantismusnak tett.

Ez elégséges lesz nemcsak arra, hogy az ő nevét a feledéstől megóvjá, mert az elfelejtetni nem fog, hanem arra is, hogy szeretetté tegye benne az embert és a gondolkodót.

Scherernek nagyszerű theologiai és vallási könyvtára volt, melyben sok ritka és nehezen található munkák foglaltattak. Husz éve, hogy megszűnt a theologiai téren munkálni, de hogy könyvtára ne heverjen használatlanul, a francia protestans történelmi könyvtárnak adta, hol az nagy szolgálatot tehet mindazoknak, kik ott dolgoznak, minthogy sok olyan munkát találnak meg benne, melyet másutt hasztalan keresnének.

Scherer előtt néhány héttel halt meg, élete javakorában — csak 46 éves volt — Carrau Lajos egyetemünk egyik legkitünőbb tanára. Ő a Sorbonne-ban a bölcselmet adta elé. Finom, kitünő természet volt, egyenes és nyílt szellem; mint kritikus, kissé bártortalan, de ez szerénységéből származott. De minden dologban megkülönböztette magát főleg teljes őszintesége által. Könnyen és szépen irt s hallgatóit soha sem igyekezett elvakítani, hanem mindenekelőtt meggyőzni. Egyik legbuzgóbb védője volt a spiritualismusnak, úgy hogy

bármely oldalról támadták azt, igyekezett minden ponton megvédelmezni. A lángoló meggyőződés, a benső tűz, mely őt lelkesítette, nagyon érdekessé tette előadásait, s hallgatói igen szerették. Bölcselmi előadásain kívül sokat foglalkozott a nevelés, s főképp a nőnevelés ügyével. Bölcselmi munkái több kötetre mennek, s a nagyobb részük erkölcsi és vallási kérdésekkel foglalkozik, mint például: „*L'a philosophie religieuse en Angleterre depuis Locke jusqu'à nos jours.*“ Es ismét az, melyet a francia akadémia s az erkölcsi és politikai tudományok akadémiaja megkoszoruzott. „*La morale utilitaire exposition et critique des doctrines qui fondent la morale sur l'idée de bonheur.*“ S különösen sokat elmélődött az Isten eszméjén. Ez gyakran fordul elő tanulmányaiban s főleg pedig abban a kötetben, melynek czime: „*Les preuves de l'imortalité de l'âme dans le Phédon.*“ Gondolkodása mindig tiszta és átlátszó e nehéz problémákban. Három pontból indul ki: az én valóságának hitéből, az erkölcsiség abszolút becéséből és az Isten, mint a tökéletesség és gondviselés eszménye lételeéből. A vallást és a bölcselmet nem különíti el egymástól, hogy ellenesekké tegye; azt akarja, hogy a bölcsелеm, nem szolgálja, hanem segédje legyen a vallásnak. De mindenek felett az *Evolutio*-ról irt kötet az, hol mindeme kérdések összevont, tudományos s egyszerűs mind emelkedett, vonzó módon tárgyalatnak. Ez bizonyára a legjobb, mit e tárgyról francia nyelven irtak.

Az magasabban áll Hartmann művénél is. Az is igaz, hogy Carrau más nézőpontra helyezkedik, mint a „*Philosophie des Unbevussten*“ írója. A német bölcsелеmre nézve, Isten az ő rendszerükben mellékdolog, míg a francia bölcsелеmnek az szükségképpi alapja, kiinduláspontja. Carrau munkájának teljes czime: „*Etude sur la theorie de l'evolution au point de vue psychologique, religieux et moral.* 1. v. in. 12.“ E fontos tanulmányban az evolutionisták különféle kísérleteit vizsgálja és vitatja meg, hogy megvilágosítsa az emberi faj, az ösztön és a gondolat eredetét; valamint a különféle cultusokét, s egymás életben való hit, az erkölcsi érzék és a nyelv eredetét. „A dolgok első eredetének problémája mindig transcendens problema marad. A positiv tudomány nem aspirálhat annak megoldására, ha az ő rendszere szelleméhez hűtlen lenni nem akar“ — ezt mondja Carrau bevezetésében. S később hozzáteszi: „A bölcselmi theismus lényeges dogmáinak, bármily ellenséges szándékot táplálnak is irántuk az új tan némely hivei, nincs mit félniök. Mindenesetre itt nem az Isten lételének kérdéséről van szó. Logikára és tényre van-e alapítva a transformismus avagy nincs? . . . Aztán alaposan megmutatja, hogy logika és tények a transformismusban hiányoznak; hogy az ember és állat közti különbségek lényegesek természet szerint és nem fokozat szerint, annyira, hogy az utóbbi nem alakulhat az előbbivé. „Sem az ösztön, — mondja ő — nem származik a reflex működésből, sem az ész az ösztönből. A jövő élet hitének legegységesebb formái, a vallásos érzés legkezdetlegesebb nyilatkozatai, a nyelv, az erkölcs nekünk valamely dolgot nyilvánítottak ki, mely kezdet-

től fogva a mi fajunk és más fajok közt egy átléphetlen elválasztó vonalt kellett hogy huzzon. Ez a különös valami az a tehetség, melylyel az ember azt mondhatja: én, röviden az emberi személyiség. De éppen ez, az állatnál nincs meg. Csupán az ember tud különbséget tenni az én és a nem-én közt... De nem ismertetem Carrau művét elejétől végeig, mert az igen messze vinne. Csakis némi fogalmat akartam adni e szép tanulmányról. Még csak néhány sort csatoklok, hogy látni lehessen, hogy a szerző minő logikával halad okoskodásában. Ebből az ellentétből, mely az én és a nem-én között van, s mely a reflectáló öntudatot teremti, származik a jövő élet hite, az embernek természetes hit, mely a reflexio ténye és annak természetes következménye. S ebből a reflectáló öntudatból származik az Isten lételeben való hit is. A nem-énben, a természetben az ember egy nagyszerű és erős rendet vesz észre és csodál, mely viszonyban van a reflectáló öntudattal, a melynek határ nélküli hatalmat tulajdonít. Aztán szemlélve a maga gyakran nyomorult állapotját, egy jobb lét gondolatára jön és a természet szerzőjét változhatlan boldogsággal öltözteti fel, melyben bizonyos feltételek mellett résztvenni remél; azaz, hogy e jövő boldogságot erkölcsi törvényekhez köti. Az eszmény az, mely neki föltűnik. Ez eszmény kétségtelenül változik a hely és korszakok szerint, de mindig és mindenütt feltolul az emberi észben, bármily kezdetleges legyen is az, egy tökéletesebb é n-nek eszméje, mint a milyent neki lelkiismerete tényleg ábrázol és akarátát kötelezi, hogy ez eszmény hú képét szabad törekvés által kifejezésre juttassa. Javitni ily hibát, megszerezni vagy kifejteni ily tulajdonságot, annyi, mint magát bátrabbá, mérsékeltébbé, jobbá tenni; egyezőval im a kezdetleges formulában az egész erkölcsi törvény és a durva vad ember, kire nézve az egész erény talán csak abból áll, hogy a halálos büntetések közepett nevet és énekel, midőn a halállal szemben az ő természete hitvány gyöngeségeit elnyomja, ezáltal ép oly világosan mutatja az erkölcsi eszmény, a feltétlen parancs lételetét, mint Plato dialectikája vagy Kant analysisse mutathatja." Carraura nézve a nyelv is a reflexióból származik. Tényleg a nyelvnek főbb feltételei az elvonásban és általánosításban vannak. Ezek pedig a reflectáló akarat tényei. A nyelv, mondhatjuk, az emberi személyiségnek természetes kifejezése, az öntudatot a reflexió tényében fogva fel." Szóval, mindazok a nyilvánulások, melyek az embert az állattól megkülönböztetik, Carrau szerint a reflexió következményei.

„Hogyha az állat reflectálni bírna és a személyes ént felfogni, nem lehet átlátni, hogy miért ne emelkedhetnék éppen mint mi a nyelvig, az erkölcsiségig, a vallásosságig. Viszont, hogyha e magaslatokra nem bír eljutni, egész bizonyossággal következtethetni, hogy ez azért van, mert nem gondolkozik. És bármily szerények is az emberiség kezdetei, arra nézve hogy haladását megmagyarázni lehessen, meg kell engedni, hogy az első naptól kezdve csirájában magában hordozta jövő fejlődésének minden pszichologiai feltételeit. A tapasztalatok és reflexiók felhalmozása, melyek a százévek folyama alatt létrejöttek, az átöröklés törvényének titokzatos hatása, az életért

való harcznak durva és üdvös követelményei, az alkalmasabb fenmaradása és ezek mellett a kiválasztás törvénye, mely számosabb és erősebb utódokhoz biztosít előjogot — mindezek kedvezhettek eme rejlő erők csaknem határtalan kiterjesztésének, de bizonyos, hogy nem teremthették.“

Még csak egy helyet idézek arra nézve, hogy Carrau hogyan fogja fel az Isten közbejövetelet az emberi nem formálására. Ő egy bizonyos pontig elfogadja egy német gondolkodónak, Köllikernek e tárgyra vonatkozó hypothesisát.

„Hogy a csiráknak észrevehetetlen módosulását veszik fel, legyen ez a moleculák összetételében való változás, melyek azokat alkotják, vagy pedig ama mozgások irányának vagy gyorsaságának csekély változása, melyek eme moleculák atomait elevenítik: nem elégséges-e ez megkezdeni a jövő ember és az ő állati őse közti különbséget, mely kezdetben felfoghatlan, de a mely hova-tovább mindinkább nyilvánul, abban a mértékben, a mily mértékben fejlődik a csirából kiindult szervezet és fejlődnek az észbeli tehetségek, a melyeknek e szervezet physiologiai feltétele? Es így az Isten ujjának eme bámulatos mechanismusra való leggyöngédebb nyomása, honnan az élő lény születik, elégséges lenne arra, hogy a régi fajokat új és tökéletesebb fajokká alakítsa, a nélkül, hogy a természetnek a mi tudományunk szemeiben látszólagos folytonosságát megzavarja. Megismerem, hogy ha még oly finom is e működés, az bizonyos értelemben mindig absolut kezdet, következőleg a teremtés ténye. De nem úgy tetszik-e, hogy így a pálya ama szük körére határolva, hol az atomok mozognak, kevesebb fáradságába kerülne a tudományos észnek azt elfogadni, mint egy felnőtt lénynek ex nihilo gyártását?

Láthatni, hogy Carrau Köllikernek heterogen generatioját elfogadja, egyezve e ponton különben Milne—Edwards-al, a tudós naturalistával. Cournot-val és más tudósokkal, kik a darwinismussal foglalkoznak, mely még sokáig lesz napirenden. S ezért, hogy én is ismertetem Carraunak e munkáját.

CHARRAUD.

HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI LEVÉL.

(Egyházi élet. — Az egyházközség örömnepélye.)

HÓDMEZŐVÁSÁRHELY, 1889. JUN. 20.

A hódmezővásárhelyi unitárius leány-egyházközség f. évi pünkösdi másodnapján lélekemelően ünnepelte meg fennállásának 10-ik évfordulóját. Ez az ünnepély úgy részleteiben, mint egészében méltó a megörökítésre, mert a magyar alföldi unitarizmus életének egyik legörvendetesebb pontját alkotja. Míg egyfelől bizonyosságot tesz a hivek lelkesítésre és nemes áldozatkészsége mellett, — másfelől tanúságot szolgáltat arról, hogy az unitárius magasztos elvei egyházunk keretén kívül is önkénytelenül is megnyerik maguknak a jó és nemes lelkek méltánylását s arra vannak hivatva, hogy a hit és lelkiismereti szabadság zászlója alatt ezereket fűzzenek össze egy nagy testvérületté.

Az örömnepélyben nemcsak a helybeli hivek, hanem az orosházi, mezőberényi fiók-egyházközségek küldöttei s más vidéki hitrokonok is résztvettek. — Pünkösdi első napján estére érkeztek meg a szegedi és m.-berényi hitrokonok, kiknek tiszteletére *Megyelka József* egyházgondnok — a vendégszerető házigazda — már azon este 20 terítékü gazdag vacsorát adott saját házában.

Az orosházi hitrokonok az ünnepély napján a reggeli órákban érkeztek meg. Egy lélek vezérelte össze a távol földi testvéreket: a szeretet lelke. Ez hozta őket körünkbe Vásárhelyre, hogy egyházközségünk örömeiben osztozzanak. Hiszen őket is ugyanazon magasztos eszmék lelkesítik, a melyekért mi lelkesülünk; őket a hit és szeretet lánczai elválhatatlan testvérekül csatolják hozzánk.

Az ünnepély délelőtt 9 órakor istenitisztelettel kezdődött. A nagyszámú közönség az elég tágas imaházat egészen a szorongásig megtöltötte; a hallgatóság soraiban más felekezetű polgártársaink is szép számban vettek részt. Alkalmi egyházi beszédet *Ajtay János* s-lelkész tartott Luk. 12, 32. alapján: „Ne félj kicsiny sereg, mert tetszett a ti Atyátoknak, hogy adjon nektek országot.“ Beszédében vallásunk és egyházközségünk jövődjének biztosítékaival foglalkozott, buzdítva a gyülekezetet a további kitartó munkára, lelkesültségre, a melyek előbb-utóbb meghozzák áldásos gyümölcseiket!

Az isteni tisztelet után mindjárt ünnepi közgyűlés tartatott. *Megyelka József* elnöklő gondnok lelkesült szavakban ecsetelvén a